

А.М. БЛОКІНЬ

УДК 94 (477)

МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ІСТОРІЇ ПІКІНЕРСЬКОГО ПОВСТАННЯ НА ПРИОРІЛЛІ У 1769 – 1770 РОКАХ

Стаття присвячена повстанню військових поселенців (пікінерів) у 1769-1770 роках на території Гетьманщини на Приоріллі

Ключові слова: пікінери, Приорілля

Статья посвящена восстанию военных поселенцев (пикинеров) в 1769 – 1770 годах на территории Гетьманщины на Приорелье.

Ключевые слова: Приорелье, пикинеры

The article is dedicated to the uprising of military settlers pikiners on the territory of Hetmanate in Priorelye in 1769 – 1770 years.

Key words : Priorelye, pikiners

Повстання Донецького і Дніпровського пікінерських полків у 1769-1770 роках у довідниках та наукових виданнях з історії України згадується коротко, хоча воно було багато в чому показовим як реакція військовослужбовців-пікінерів, козаків Гетьманщини та нижчої ланки запорозької та гетьманської старшини і посполитих на економічну та військову політику російського уряду другої половини XVIII ст. стосовно земель Війська Запорозького Низового і Гетьманщини.

Історія дослідження цього питання розпочалась з появою у першій половині XIX ст. праці «Історія русів», в якій досить детально описаний початок, перебіг та придушення цього повстання, правда не з точки зору історичного аналізу, а скоріше побутово – описових позицій [6, с.312]. Критично підійшов до аналізу джерельних матеріалів з історії пікінерських полків історик Гетьманщини і Слобідської України Д.П. Міллер [7]. Над висвітленням пікінерського повстання у свій час працював К.Г. Гуслистий [3; 4]. Проте інформація про перебіг подій, пов'язаних із

формуванням пікінерських військових формувань та реакцію українського населення щодо цих заходів, носить переважно довідковий характер, маємо коментарі В. Жука, М.Ерстенюк, В.Палієнко [3;4;5;8]. Метою даної статті є спроба розглянути повстання пікінерів 1769 -1770 років на Приоріллі в контексті соціально – економічних і військових подій, які відбувалися на землях Гетьманщини та Війська Запорозького Низового у другій половині 60 - х років XVIII століття.

Територія, на якій розгорталися події пікінерського повстання, на півночі пролягала до р.Ворскли, а на півдні – до р.Самари і займала сучасні території Новомосковського, Магдалинівського та Царичанського районів Дніпропетровської області та Новосанжарського і Кобеляцького районів Полтавської області.

З утвердженням на царському престолі у 1762 р. Катерини II на українському лівобережжі та землях Війська Запорозького Низового почали швидко та істотно обмежуватися економічні та військові права їх мешканців. Після створення у 1764 р.

першої Новоросійської губернії, до неї було включено значну частину південних сотень Полтавського полку (Білицьку, Келебердянську, Кишинську, Кобеляцьку, Сокільську, Орільську, Переволочанську, Старосанжарську, Китайгородську, Царичанську, Маячанську, Нехворощанську) [4, с.671]. У межі новоутвореної губернії була включена і Українська укріплена лінія з 21-ю однодвірною слободою, для охорони яких і були сформовані шість пікінерських полків, два з яких, Донецький і Дніпровський, були розквартировані саме по територіях названих колишніх південних сотень Полтавського полку.

Пікінерські полки були сформовані під час створення першої Новоросійської губернії для захисту її території. Свою назву полки одержали від основного виду озброєння – списа, російською - «піки», і покликані були у бойових діях воювати у пішому строю. Мали ще рушницю і діяли у ближньому бою після застосування артилерійської та рушничної зброї. Офіцери були озброєні шаблями. Військова форма пікінерів багато в чому нагадувала одяг українського козака, поєднаний з елементами мундирів російських гусар: високі шапки, короткі куртки-угорки, чакчири, прикрашені шнуром. Особливістю служби у пікінерських військах було те, що вони перебували на становищі військових поселенців. Це означало, що солдати – пікінери повинні були не лише нести військову службу (навчання, муштра, участь у бойових діях на закріпленій території чи військових походах), а й власним коштом забезпечувати себе зброєю, одягом та провіантом. Як військові, пікінери наділялися земельними ділянками, мали можливість створювати сім'ї, вели власне господарство, сплачуючи всі податки, покладені на селян. Однак козацькими правами пікінери не наділялися, та повинні були поставляти для російської армії коней, підводи, фураж, провіант [2, с.106]. Для заохочення до вступу на службу в пікінерські

полки, крім земельних ділянок бажаним ще надавалася певні службові пільги: «Военнослужащие, по записке в службу, первый год от воинской должности увольняются, чтоб свободное имели время завестися домостройством; того для окладное по штату денежное жалованье не производит, а довольствоваться одним на обзагод данным». Коли пікінер йшов у відставку, то його місце мав зайняти син, брат чи хтось із членів родини. При цьому не лише заохочувалось, а навіть вимагалось від командирів, аби сім'ї пікінерів були чисельними, щоб в разі залученні до військового походу пікінера, у нього вдома залишалось не менше 4 робітників з метою збереження від занепаду господарства [9, с.664 - 665]. Вербувальники набирали в пікінерські полки в основному охочих з державних селян, втікачів-січовиків із запорозьких земель та іноземців, які прагнули отримати земельну ділянку [5; с.367].

Вербування в пікінери відбувалося через обіцянки зазначених пільг, інколи у шинках, де легко можна було дістати згоду записатись у пікінери людей непевних, авантюрного складу та навіть відверто розбійників, які прагнули через службу заховатись від кари. Тому зробити з подібних новобранців дисциплінованого солдата було досить важко.

Слід відзначити, що, незважаючи на роздачу пікінерам земельних ділянок, їх суперечки за лівобережні поорільські землі з запорозькими козаками продовжувалися, як і в першій половині XVIII ст. Так, 9 червня 1765 р. в канцелярію Української укріпленої лінії та і Катериненської провінції надійшов від керівництва Донецького пікінерського полку рапорт, в якому зазначалось, що у пікінерів Китайгородської роти Донецького пікінерського полку на лівобережних землях р. Оріль в урочищі Протовчі були свої хутори, де вони засіяли прилеглі землі озимою і ярою пшеницею. Малися там також сінокоси, що дозволяло «китайгородским обивателям» тримати в цих зимівниках худобу. Але

запорожці «...все онде землі в единственное их запорожцов завладение отнявши», не давали їм зібрати вирощений врожай, намагаючись витіснити їх із запорозьких земель [11, арк.14] Це, звичайно, посилювало соціальну напругу у стосунках пікінерів із запорожцями.

Після утворення першої Новоросійської губернії 22 березня 1764 року було оприлюднено « План о раздаче в Новороссийской губернии казённых земель к их заселению », за яким у власність бажаним нести військову службу видавалося від 26 до 1440 десятин землі. Найменші ділянки, які мали можливість отримати охочі, були розміром у 26 десятин, коли на ній були лісові насадження та у 30 десятин за відсутності лісу. Великі ділянки до 1440 десятин можна було взяти за умови заселення їх поселенцями впродовж 3 років [10, с.657 – 657; с.795 – 799; с.102 - 103]. Генерал - губернатором новоствореної губернії було призначено генерал – поручика Олексія Петровича Мельгунова, з 1756 року він був ад'ютантом вбитого у 1762 році імператора Петра III. Після того, як російський престол зайняла його дружина Катерина II, О.Мельгунов потрапив в опалу і призначення на пост новоросійського генерал-губернатора означало, що йому якимось чином вдалося її позбутися. Більше того, Катерина II одного разу охарактеризувала його як особу, яка «...очень и очень полезна государству». Ідея створення пікінерських полків як військовопоселенського війська, належала йому, тож, ставши губернатором, О. П.Мельгунов зробив усе можливе аби втілити її в життя [7, арк.301-302].

З роками для пікінерів ставало зрозумілим, що обіцяне вербувальниками життя в полках було далеко не таким легким і безтурботним. До цього додавалися свавілля та утиски командирів, які походили або з старшин колишніх сотень Полтавського полку, або «...из прасолов и шинкари, а деяки и из поповичив жалованы» [9, с. 313] Невдоволення виявляла і частина нижніх і

середніх командирів, колишніх сотників та отаманів південних сотень Полтавського полку, які перейшли на службу у пікінери і побачили, що значно втратили від цього в матеріальному добробуті та особистих і станових свободах. Показовим в цьому плані є життя Коропчевського Павла Григоровича.

Він походив з родини Г.Коропчинського, значкового товариша Конотопської сотні Ніжинського полку. У 1759-60 роках він служив канцеляристом спочатку у Миргородській полковій канцелярії, а згодом у Генеральній військовій канцелярії. Але у 1768 р. він потрапляє під слідство за підозрою у зв'язках з ватажками пікінерського повстання. Однак чи то підозри були безпідставними, чи контакти мали випадковий характер, чи слідству не вдалося довести його причетність до повстанців, але вже у квітні 1769 року він обіймає посаду реєстратора Малоросійської колегії, поступово піднімаючись до посади віце-губернатора Малоросійської губернії у 1797-1799 роках [3,с.378].

Початок у 1768 році російсько-турецької війни 1768 – 1774 років, повстання Коліївщини у 1768 р. на правобережних українських землях, багато учасників якого після його поразки знайшли притулок на запорозьких землях і контактували з пікінерами, велике повстання козацької сіроми на Запорозькій Січі у 1768 р., руйнівний для багатьох територій Новоросійської губернії набіг кримських татар у 1769 р., коли ані пікінери, ані запорожці не змогли його попередити і протистояти - все це ніби підживлювало ззовні досить значне соціально-економічне напруження, яке склалося на Приорілі на кінець 60-х років XVIII століття. Власне, все перелічене і призвело до повстання Донецького і Дніпровського пікінерських полків на Приорілі в 1769 – 1770 роках [2, с.154]

Безпосереднім приводом до повстання було небажання частини пікінерів на початку 1769 р. йти у похід на Крим, яке висловив

командуванню Дніпровського пікінерського полку депутат від пікінерів П.Денисенко, обраний свого часу до «Комісії для складання нового Уложення», яка працювала у 1767 р. у Москві. Але у Москві за крамольні промови його заарештували, проте на шляху до Києва йому вдалося втекти і певний час переховуватися на запорозьких землях. Про це командуванню Донецького полку повідомив і колега Денисенка по Комісії від цього полку Тимченко. Причини відмови пікінерів від виступу у військову експедицію полягали в тому, що сім'ї пікінерів, які підуть у похід, приречені голодувати і вмирати без чоловічої допомоги після розорення їхніх господарств кримчаками. Спроба командування Донецького і Дніпровського пікінерських полків примусити пікінерів виконати наказ про похід, швидко переросла у збройні сутички, вбивства та пограбування, яких зазнавали в першу чергу обійстя командирів. Заворушення розпочалося у роті Дніпровського полку, розташованому в містечку Сокілка (тепер Правобережна Сокілка Кобеляцького району Полтавської області), потім повстання поширилось на містечка Орлик, Нехворощу, Царичанку, Китайгород і Маячку, де були розквартировані роти Донецького полку [4, с.671]. Частина пікінерів перейшли на лівобережні поорільські землі, де до них приєдналися ватаги запорожців, пікінери, які лишилися, займалися виключно веденням господарства, ігноруючи розпорядження командування полків.

Найбільшого розмаху повстання набуло у жовтні 1769 р. Пікінери з родинами кидали свої садиби і втікали на Запорожжя чи Слобожанщину. А на вимогу командирів відправляти військову повинність, відповідали збройним опором або втечею. Ніякого плану виступу чи загального керівництва в цьому повстанці не було. В пікінерських поселеннях знаходилися власні ватажки, за якими піднімалися інші. «Старики их, из прежде бывших козацких старшинь, а именно: местечка Нехворощи,

Павло Головка и многие другие, вздумали было отзываться о прежних своих правах и свободахъ, и что они, по договорнымъ статьямъ Гетмана Хмельницкаго, имеютъ свою службу, въ нихъ назначенную, которую готовы отправлять безприкословно и со всякою ревностію, а другой нести не желаютъ её никогда и не искали», - писав автор «Історії русів».

Для придушення виступу та арешту і повернення втікачів, направлялися команди гетьманських та запорозьких козаків, але їх спроби вгамувати повстання не давали бажаного результату. Лише на початку 1770 р., коли влада задіяла регулярні війська, пікінерів вдалося упокорити. Найактивніші учасники та ватажки, яких виявили та заарештували, «...сочтены бунтовщиками... и осуждены къ наказанию кнутаомъ» [1, с.148]. Їх водили по всіх ротних містечках Дніпровського і Донецького полків і в кожному нещадно били. «Засечённые изъ нихъ на смерть, привязаны къ хвостамъ конскимъ и тасканы по улицамъ городскимъ, а наконецъ, растерзанныя такимъ образомъ тела ихъ, бросаны въ навозныя ямы и зарываны въ нихъ нарвнне скотскихъ падалищъ без всякого Христіанскаго погребенія». Особливою жорстокістю у придушенні повстання вирізнявся вихрещений турок, полковник Донецького пікінерського полку Адобаш, який разом з каральними загонами в кожному містечку виганяв на площу все населення і проводив розправи з повстанцям. Майно повстанців та і багатьох жителів у цей час нещадно грабувалося [6, с.314].

Після розгрому повстання Донецький та Дніпровський пікінерські полки були задіяні у російсько-турецької війни 1768-1774 років та відзначились при здобутті перекопських укріплень наприкінці 1770 р., під час форсування Сивашу, здобутті Кафи та інших битвах у Криму протягом 1771 р. Після приєднання Криму до Росії у 1783 році пікінерські полки були розформовані [4, с.156].

Пікінерське повстання на Приоріллі 1769 – 1770 років є одним з трагічних епізодів боротьби народних мас Лівобережної та Правобережної України проти наступу російського царизму на їх соціальні та економічні права. У 1760 р. був виданий універсал гетьмана К.Розумовського про обмеження права переходу селян у Гетьманщині, що фактично закріпачував частину лівобережного селянства, яка на той час ще залишалась вільною. Цим універсалом встановлювалося, що нерухоме майно селян, які втікали від свого господаря, переходило у його власність. У 1763 р. був виданий царський указ про заборону переходу селян від одного власника до іншого, а в 1764 р. - царський указ про ліквідацію гетьманства на Україні, утворення Новоросійської губернії та до нього «План о раздаче в Новороссийской губернии казённых земель к их заселению», в 1765 р. - указ про ліквідацію полкового устрою на Слобожанщині.

З утвердженням на російському престолі Катерини II у 1762 р., розпочалися активні процеси уніфікації управління окраїнами Російської імперії, пристосування до потреб і вимог російського феодального абсолютизму. Обмежувалися давні права, якими традиційно користувалося населення Війська Запорозького Низового, Гетьманщини і Слобожанщини, проводилося закріпачення сільського населення, замість полкового та паланкового управління територіями запроваджувалися губернії з жорсткою централізованою адміністративно-військовою формою управління та феодально-кріпосницькою економічною системою. Це стало поштовхом до неорганізованих збройних виступів представників різних верств українського суспільства, в даному випадку пікінерів та селян Приорілля. Виступ пікінерів був

тривожним сигналом для влади, проте самодержавна влада йшла вперед шляхом насадження кріпацтва, що призвело згодом до негативних наслідків для населення даного регіону та відставання в економічному розвитку.

Бібліографічні посилання

1. Гуслистий. К.Г. З історії класової боротьби в Степовій Україні в 60 – 70-х рр. XVIII ст. / Гуслистий Кость Григорович – Харків: Політвидав, 1933, - 207с.
2. К.Г.Гуслистий. Вопросы истории Украины и этнического развития украинского народа (период феодализма) / Гуслистий Кость Григорьевич – К.: Политиздат, 1963,- 247с.
3. Жук В.Н. Корочинський Павло Григорович. Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Вид. Києво-Могилянська Академія. – К.: 2001- 736 с.
4. Жук В.Н. Пікінерне повстання 1769 – 1770 років. Полтавщина. Енциклопедичний довідник / Відпов. Редактор А.В.Кудрицький. – К.: Українська енциклопедія, 1992, – 1023 с.
5. Ерстенюк М. Пікінерські полки. Довідник з історії України / Видання в трьох томах. – К.: Генега, 1995 – Т.2. – 435 с.
6. Історія русів. Український переклад Івана Драча. – Київ: Радянський письменник, - 318 с.
7. Миллер Д.П. Пікінерія // Киевская старина. – Т.67. – 1899. – СС.301-322
8. Палієнко В. «Пікінери». Радянська енциклопедія історії України у 4-х томах/ Відпов. Редактор А.Д.Скаба – К.: Українська радянська енциклопедія. Т.3. – 1971. – 573 с.
9. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года в 45 томах. – Т.ХVI, с 28 июня 1762 по 1765 год / Печатано в типографии II Отделения собственной его императорского величества канцелярии. – СПб.- 1830. - 1120 с.
10. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года в 45 томах / – Т.ХVI, с 28 июня 1762 по 1765 год / Печатано в типографии II Отделения собственной его императорского величества канцелярии. – СПб. - 1830. - 1120 с. - № 12099, № 12180, с.; Полное собрание законов Российской империи с 1649 года в 45 томах / – Т.ХVII, с 1765 по 1766 год. Печатано в типографии II Отделения собственной его императорского величества канцелярии. – СПб. - 1830. - 1136 №12367.
11. Российский Государственный военно – исторический архив. - Ф. 52. – Потёмкин -Таврический. 290 листов. 1755 – 1765. - Оп.1. - Д.2. - Ч.3. Рапорт с Донецкого пікінерного полка в канцелярию Украинского укрепления Екатеринославской провинции – л.14.

